

temi: »Hrvatska historiografija o drugom svjetskom ratu: metodologija i prijepori« *Nade Kisić Kolanović*, no o bitnom aspektu same te »prave teme« (npr. Drugi svjetski rat u Hrvatskoj) nije se, očito, na simpoziju referiralo. Slijede dva teksta koja — iako to na prvi pogled tako ne izgleda — treba čitati gotovo »usporedno«: »Osnovne značajke hrvatskog antifašizma« *Ive Goldsteina* i »Stoljeće diktatura' u Hrvatskoj« *Tihomira Cipeka*. Do kraja osamdesetih godina hrvatska se historiografija zapravo i nije mogla ozbiljno baviti temom o kojoj je sada prvi cjeloviti uvid dao *Mario Jareb* (»Hrvatska politička emigracija 1928-1990.«), a istim se problemom pozabavio i *Berislav Jandrić* (»Oblici oporbenog djelovanja u sklopu komunističkog sustava. Djelovanje hrvatske političke emigracije«). Bilo bi prikladnije da je prilog *Tvrtka Jakovine* (»Hrvatski izlaz u svijet. Hrvatska/Jugoslavija u svjetskoj politici 1945-1991.« tiskan nakon oba priloga o emigraciji a ne između njih, a još bi bolje bilo da je nakon temata o emigraciji slijedio i tekst *Zdenka Radelića* (»Hrvatska: komunisti i oporba nakon rata 1945.«).

Dva zaključna teksta su svojim temama — bar za starije naraštaje — jučerašnjica (*Ivica Šute*: »1971. kao uvod u 1991.« te *Ivo Perić*: »Hrvatska uoči i nakon osamostaljenja«).

Nakon ovog doista kratkog »pregleda sadržaja«, bilo bi iznimno važno da se struka posveti kritičkoj analizi slike koju smo ovim izdanjem dobili. Kao prva, ova knjiga to samim time zahtijeva, pozivajući na dijalog.

• Srećko LIPOVČAN

¹ Prikaz politike Komunističke partije u cjelini ne može nadoknaditi objavljena studija o samo jednom, iako prevažnom segmentu (Petar Strčić, »Hrvatsko nacionalno pitanje u KPH/SKH i hrvatskih komunisti«)

² Teško je, doduše, zamisliti da takvu tematsku cjelinu voditelji skupa uopće nisu predviđali, ali je isto tako poznato da baš na tom području u hrvatskoj historiografiji postoje deficiti. *Jednu* sastavnicu pravaštva (na temelju novih izvora i podataka i s uočljivim odmakom od ranijih interpretacija) prikazao je Stjepan Matković u svojoj knjizi *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb 2001., a za okvir »XX. stoljeća« mogao je biti relevantan samo tekst koji od 1895. prati i »Domovinaše«, pa potom i cijelu pravašku scenu slijedi do kraja 1928. ili bar do 1918. godine.

Zlatko MATIJEVIĆ,
U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti u Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., 359 str.

Najnovija knjiga dr. Zlatka Matijevića sastavljena je od niza minucioznih rasprava koje istražuju stranačko-političku povijest hrvatskog naroda u prvim trima desetljećima 20. stoljeća. U središtu su njegove pozornosti političko djelovanje organiziranih hrvatskih katolika, koji su pokušali odgovoriti na izazove novih društvenih kretanja, nerazmršenoga nacionalnog pitanja i državnopravnih promjena. Iz simboličkog naziva knjige razabire se težnja za objašnjavanjem njihova političkog ponašanja pod dvama monarhističkim upravama koje su obilježile prvu polovicu prošlog stoljeća. Riječ je o metodološki oporavdanom pristupu, jer on dopušta uvid u kon-

tinuirano djelovanje pojedinaca i političkih skupina koji svoja ishodišta imaju u jednom državnopravnom sustavu, a zatim svoje ideje o zamišljenoj zajednici pokušavaju ostvariti u novom državnopravnom okruženju. Jedno je od dosadašnjih posebnosti hrvatske historiografije bilo da su se predmeti istraživanja ograničavali gotovo isključivo uz jedan državni ambijent, čime su istraživački rezultati bili znatno osiromašeni, jer se nije moglo vidjeti kako se doista reagiralo na velike promjene, je li se održavala tradicionalna nit u nastupima već afirmiranih osoba i na koji način se mijenjao javni diskurs. Stoga Matijevićevo šire obuhvaćanje vremena i prostora donosi vrlo korisne rezultate i niz podataka koji odbacuju sentimentalnu stranu povijesti. U ovoj knjizi to je slučaj s »jugoslavenskim klerikalizmom«, i u manjoj mjeri s radićevskim narcizmom u politici, o kojima nismo do sada mogli dovoljno čitati u stručnoj literaturi.

Knjiga je podijeljena u tri poglavlja: »Pod crnim orlom Habsburgovaca« (str. 13-99), »Pod 'belim orlom' Karadorđevića« (str. 99-215) i »Ot-

pali ili odbačeni anđeli» (str. 215-283). Dio članka koji su objavljeni u knjizi već su tiskani u znanstvenim časopisima, izuzevši tri teksta: »Hrvatska pučka stranka i Stjepan Radić u političkom životu Kraljevine SHS«, »Stranačko-politički život bosansko-hercegovačkih Hrvata u Kraljevini SHS (1919.-1929.)« i »Uloga Hrvatskoga kulturnog društva 'Napredak' u obilježavanju tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva (1925. godine)«. Sva tri naslova skladno se nadopunjuju s autorovom namjerom da produbi historiografska gledišta o nedovoljno istraženim pojavama ili temama koje su do sada bile obrađivane uglavnom na marginalni, a ponekad i na crno-bijeli način.

Prvo poglavlje opširno obrađuje važnije segmente hrvatske crkveno-nacionalne i političke povijesti u posljednjim godinama postojanja Austro-Ugarske Monarhije, višenacionalne države s epitetom »nestabilne velesile«, u kojoj je živio skoro čitav hrvatski narod. Većina hrvatskih političara izražavala je gledište da Hrvati imaju nezadovoljavajući status izazvan ustavnim rješenjem po kojemu nisu imali svoju državnu jedinicu za razliku od austrijskih Nijemaca i Mađara. Uz to su išla i usporena gospodarska kretanja koja nisu mogla zadovoljiti suvremene potrebe, a i na tom je području prevladavalo mišljenje da je glavni krivac nepovoljnog stanja izostanak financijske neovisnosti i periferni položaj upravno nepovezanih hrvatskih zemalja. Stoga je hrvatsko suočavanje s modernitetom bilo ispunjeno frustracijama koje su bile posljedica nezadovoljavanja političkih i gospodarskih zahtjeva. U sklopu pozne i krizama ispunjene Dvojne Monarhije, ustrojen je Hrvatski katolički pokret (HKP), kojega autor kritički i sustavno objašnjava u kontekstu njegovih političkih ciljeva. Uvodne rasprave ističu inozemne utjecaje na njegovo osnivanje, rasčičavaju pitanje godine postanka HKP-a i ukazuju na sve modele njegova djelovanja. Tako Matijević opisuje srednjoeuropska izvorišta katoličkih pokreta, misleći prije svega na njemačke zemlje, gdje su katolici osnovali svoju stranku Zentrum i slovenske zemlje u kojima je kršćansko-socijalna ideja pustila duboke korijene. Nadalje, argumentirano zaključuje da HKP nastaje 1903. kada je krčki biskup Mahnić pokrenuo časopis »Hrvatska Straža«, a ne 1900. kada je u Zagrebu održan Prvi hrvatski katolički

sastanak, te temeljito analizira brojne institucije koje su obilježile razvoj pokreta u njegovom formativnom razdoblju do početka Prvoga svjetskog rata. Upravo su udruge poput Pijeva društva, Hrvatskog katoličkog akademskog društva »Domagoj«, zborovi duhovne mladeži i druge te spremnost na pokretanje javnih medija (»Jutro«, »Riječke novine«) svjedočili o ozbiljnosti organizacijskih napora i težnji da se pokret ne ograniči na zatvorene skupine intelektualaca, nego da se širi u različite društvene slojeve, napose među mladež koja je kroz katolički odgoj trebala postati nositelj aktivnog provođenja ideja HKP-a. Autor zaključuje da je politički smjer toga pokreta u početku tražio rješenje u sklopu Habsburške Monarhije, ali je ubrzo krenuo putem njezina rušenja te stvaranja zajednice ujedinjenih južnoslavenskih naroda radi ostvarenja ćirilo-metodske ideje, odnosno provođenja unije između Katoličke i pravoslavnih crkava na Balkanu. Slika o preobrazbi političkih ciljeva nije obojena samo zamašnom i otprije poznatom idejom o uspostavi crkvenog jedinstva između Katoličke crkve i pravoslavlja na Balkanu. Matijević pokazuje da su tijekom Prvoga svjetskog rata prevladala mišljenja da se rješenje hrvatskoga nacionalno-državnog pitanja vezivalo uz očekivane posljedice svjetskog rata, tj. od presudnog je značaja bilo tko će iz njega izaći kao pobjednik. Pripadnici HKP-a su točno predviđjeli tko će biti pobjednik, a tko poraženi i time postaje razumljivo njihovo prestrojavanje. Na taj su način pokazali svoju pragmatičnost i hitrost u prilagođavanju novim okolnostima. Međutim, Matijevićeva knjiga pokazuje da je zamisao o vrijednostima jugoslavenstva kao profilaktičkoj formuli bila naivna i da nisu prepoznate sve neizvjesnosti i opasnosti po položaj Hrvata, koje je ona donosila. O tome govori nesposobnost čelnika HKP-a da prozru u bit srbijanskog imperijalizma koji je težio širenju Kraljevine Srbije i gospodarenju nad velikim dijelom hrvatskih zemalja. O tome govori i izjava seniora Janka Šimraka, budućega križevačkog biskupa, na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS da se »politikom 'narodnog jedinstva' treba 'kroz dvije, tri generacije' doći do 'jedinstvenog naroda'« (str. 43). Zato je Matijević lucidno dokazao da »ako je tada u Hrvatskoj bilo klerikalizma, onda je on mogao biti

samo u funkciji stvaranja jugoslavenske države, dakle — jugoslavenski klerikalizam» (str. 40).

Autor je u dvije rasprave potanko istaknuo i uloge dviju osoba koje su nudile suprotne ideje od onih kojima su se zanosili pripadnici HKP-a. Riječ je o vrhbosanskom nadbiskupu dr. Josipu Stadleru i dr. Ivi Pilaru, istaknutom hrvatskom intelektualcu i jednom od prvih teoretičara hrvatskoga modernizma, čija je studija »Južnoslavensko pitanje« (Beč, 1918.) ostavila duboki trag u promišljanjima o uređenju zategnutih odnosa na prostoru jugoistočne Europe, a posebice onih između Hrvata i Srba. Matijević je u tom dijelu knjige iznio vrlo isčan historiografski pregled o tome kako su povjesničari i publicisti pisali o Stadleru, što mu je poslužilo da ukaže kako je dugo vremena službena ideologija utjecala na sudove o prošlosti. Naročito je temeljito analizirao biskupovu izjavu iz studenoga 1917., koja je skrenula pozornost na opasnosti od stvaranja zajedničke države južnoslavenskih naroda i predlagala čvršće povezivanje bosansko-hercegovačkih i banovinskih Hrvata. U tom je kontekstu jasno istaknuta biskupova kritika »Svibanjske deklaracije«, jer nas je autor preko nje uveo u promišljanja vodećih hrvatskih političara. Dio knjige posvećen političkom djelovanju dr. Pilara nastavlja se na prikazivanje problema prilagodavanja hrvatskih političara izazovima rješavanja situacije na jugoistoku Europe. Zabrinut zbog mogućnosti ratnog ishoda, Pilar je, podržan autoritetom nadbiskupa Stadlera, postavio sebi za cilj rekonstrukciju Monarhije te održanje jedinstvenoga srednjoeuropskog prostora pod upravom »crnoga orla« kao najboljeg rješenja za tadašnji svekoliki razvoj hrvatskog naroda. Politički krug oko Pilara tražio je, kao nužnu pretpostavku »prohabsburškog« smjera, reformu Monarhije, jer je u njoj bio hrvatski narod zapostavljen na mnogim područjima. Izlaz je bio pronađen u »hrvatskom rješenju jugoslavenskog pitanja« (str. 89). U stvarnosti, to je značilo priznavanje zamršenosti nacionalnog pitanja na jugoistoku Monarhije, a prijedlog državnom vrhu Austro-Ugarske bio je da se upravno spoje sve hrvatske zemlje, uključujući Bosnu i Hercegovinu, jer su hrvatski političari imali najviše razloga podržavati centripetalno rješenje, odnosno lojalnost vladajućoj dinastiji, iz već navedene činjenice da su svi teritoriji na kojima su živjeli Hrvati

bili unutar postojeće državne zajednice. Glavnu kočnicu promjenama Pilar je vidio u politici austrijskih i ugarskih vlasti koje su ustrajavale na nagodbenom ustrojstvu države i odgđali neizbježne promjene. Druga važna odrednica njegove politike bila je kritička ocjena srpske politike. Polazeći od ratnog okruženja Pilar je uočavao suzdržanost prečanskih Srba koji su očekivali pobjedu Antante u ratu i »ostvarenje velikosrpskog carstva« pod vodstvom »belog orla«. Ništa manje zloslutan bio je i u pogledu ostvarenja ideje jugoslavenstva izvan habsburškog sklopa, držeći da ona uklanja s političke pozornice ideju hrvatskoga državnog prava. Dio studije posvećen Pilarovoj aktivnosti popraćen je i opisom komunikacija s carem i kraljem Karlom I. (IV.), general-pukovnikom Stjepanom Sarkotićem, utjecajnim mađarskim političarem Istvánom Tiszom, ministrom financija Alexandrom Spitzmüllerom i drugima, koja pokazuje napore koji su ulagani u pridobivanje stupova Monarhije za nova rješenja. Iz Pilarovih poteza vidljivo je da je bio potpuno svjestan koliko su visoko postavljene prepreke za ostvarenje hrvatskih interesa. O tome svjedoči jedno njegovo predavanje, održano u Beču neposredno prije sloma Monarhije, kada je izjavio: »Monarhija može ispuniti svoju životnu zadaću samo onda, ako za sve te ostatke država i naroda, koji još imaju životnu snagu, i nadalje ostane sigurno utočište. Nažalost, zastarjela Monarhija je propustila ispuniti tu zadaću i stoga mora, u svom današnjem obliku, doživjeti slom« (str. 93). Slom Monarhije označio je kraj promonarhijskih političkih ideja Pilara i njegovog kruga istomišljenika.

Nedugo nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije suočili su se Hrvati s novim izazovima koji su uvelike utjecali na njihov razvoj u cijelom 20. stoljeću. U poglavlju »Pod 'belim orlom' Karađorđevića« autor u četiri rasprave govori o stranačko-političkim temama vezanima uz Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu. Prva rasprava istražuje »Odredbu o uskraćivanju prava glasa« koja je bila usmjerena protiv znatnog dijela pripadnika njemačke i mađarske manjine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Time se stvorila pravna podloga za ukidanje građanskih prava onih stanovnika koji, prema riječima demokrata Ivana Palečeka, »po plemenu i jeziku ne pripadaju našoj rasi« (str. 105). Sljedeće dvije studije rasvjet-

ljavaju odnos Hrvatske pučke stranke i Stjepana Radića te politička kretanja među Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Taj dio knjige je iznimno koristan za povjesničare, jer se jednim dijelom fokusira na stavove onodobnih političara protiv djelovanja Stjepana Radića. Tu se najviše raspravlja o Radićevoj praksi odstupanja od prvotnih političkih zahtjeva i osobito o Radićevo odnosu prema kršćanstvu. U posljednjoj raspravi ovoga dijela knjige opisan je tijek obilježavanja tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva (1924./25.). Proslava tog jubileja bila je važan događaj kojega su, kako autor ističe, bezobzirno iskorištavali tadašnji politički čimbenici za afirmaciju svojih trenutnih političkih ciljeva. Da je unatoč tome ipak imala veliko kulturno i nacionalno značenje, bila je zasluga Hrvatskog kulturnog društva »Napredak« i njegovih agilnih članova.

Treće poglavlje govori o reformnom pokretu dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919.-1924.), koji je doveo do stvaranja Hrvatske starokatoličke crkve. Ta je vjerska zajednica prešla put od konspirativnih razgovora nezadovoljnih pojedinaca unutar rimokatoličkog klera, preko nekoliko odvojenih i nekoordinira-

nih reformatorskih struja, do prihvaćanja starokatolicizma kao jedine mogućnosti legaliziranja reformskih traženja nezadovoljnog klera. Iako se radilo o pokretu unutar Katoličke crkve, tadašnji vladajući čimbenici nastojali su iskoristiti nezadovoljno svećenstvo za svoje političke interese. Ministarstvo vjera Kraljevine SHS zakonski je krajem 1923. priznalo novu vjersku zajednicu, a njezin prvi biskup postao je Marko Kalogjerá. Studija o hrvatskom starokatolicizmu obogaćena je s deset dokumenata koji čine njezin integralni dio.

Matijevićeva knjiga uspješno je odgovorila na brojna pitanja o crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća. U njoj su na jasan način predočeni problemi kojima su se bavili pojedini elitni krugovi iz redova hrvatske politike tijekom prijelomnih događaja hrvatske povijesti. Istraživački rezultati upotpunjuju praznine u nišama historiografije, osobito kad je riječ o proučavanju povijesti angažiranih katolika u politici i onih respektabilnih pojedinaca koji su svojim nastupima obilježili jedno od turbulentnijih vremena ovih uzburkanih prostora.

• *Stjepan MATKOVIĆ*